

„Ciekawe czasy” finansowania kultury samorządowej

*Paweł Siechowicz
Aleksandra Wiśniewska*

„Ciekawe czasy” finansowania kultury samorządowej

Paweł Siechowicz
Aleksandra Wiśniewska

Angażowanie sektora publicznego w finansowanie kultury to działanie celowe. Ingerowanie rządu i samorządów w bieg rzeczy w kulturze musi mieć swoje uzasadnienie i sens. Jest ono wyrazem dążenia do zachowania tożsamości narodu, zapewnienia równego dostępu do kultury, promocji i wspierania twórczości, czy, na co zwraca się ostatnio coraz większą uwagę, tworzenia społeczeństwa obywatelskiego i działania na rzecz rozwoju społecznego¹. Nawet jeżeli w wielu samorządach brakuje strategii rozwoju sfery kultury², to kolejne publikacje pokazują, że może i powinna być ona traktowana jako ważny zasób ekonomiczny, wpływający na aktywność gospodarczą ludności³, ale także czynnik kreujący przestrzeń komunikacji i społecznego współdziałania.

Wspomniane cele, tak na poziomie państwowym, jak i samorządowym, realizowane są poprzez narzędzia polityki kulturalnej. Do najważniejszych z nich

-
- 1 Zob. *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, rozdział: A. Wąsowska-Pawlik, *Polityka kulturalna Polski 1989–2012*.
 - 2 Por. *Miejskie polityki kulturalne. Raport z badań*, Fundacja Res Publica, Warszawa 2013, rozdział A. Celiński, *Finanse w miejskiej kulturze. Analiza budżetowa*; Ł. Krzyżowski, Z. Noworól, W. Kowalik, P. Knaś, *Sceny kulturowe a polityki kulturalne w Małopolsce*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2011.
 - 3 Np. w 2013 r. w obszarze kultury, rozrywki i rekreacji zatrudnionych było 128 tys. osób, co stanowi 1,27% ogółu zatrudnionych w gospodarce narodowej (dane za: Bank Danych Lokalnych GUS).

należy finansowanie kultury z budżetów publicznych. Raport *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury*⁴ pozwala rozpoznać znaczenie sfery publicznej dla sektora kultury. W 2007 roku 35,7% wydatków na kulturę pochodziło ze źródeł publicznych. Na sektorze publicznym ciąży większa część odpowiedzialności (także prawnej) za istnienie i utrzymanie zinstytucjonalizowanej kultury. Spoczywa ona głównie na barkach samorządów – między 1999 a 2007 rokiem udział wydatków samorządów w wydatkach na kulturę w Polsce wzrósł od 18,2% do 22,8%, sięgając niemal 2/3 wydatków publicznych w tym obszarze⁵. W tym samym czasie malał udział wydatków gospodarstw domowych. O ile w przypadku budżetu państwa ciągle celem jest osiągnięcie pułapu 1% wydatków na kulturę w budżecie ogółem, to w samorządach udział ten od początku reformy terytorialnej jest znacznie wyższy. Wydatki na kulturę stanowiły stabilnie ok. 3-4% budżetów gmin w całym okresie 1995-2014; w przypadku województw obserwuje się wyraźny spadek udziałów tych wydatków, które w 1999 roku kształtowały się na poziomie 15%, niemniej wciąż na kulturę przeznacza się niemal 7,5% funduszy pozostających w gestii urzędów marszałkowskich (dane za rok 2014)⁶.

Finansowanie poszczególnych obszarów kultury rozkłada się nierównomiernie między państwo i jego obywateli. Na przykład w 2007 roku 54,5% z wydatków gospodarstw domowych na kulturę przeznaczonych było na zakup sprzętu RTV i usług z nim związanych. Z kolei w budżetach publicznych, zwłaszcza budżetach samorządów, znakomitą większość stanowią dotacje dla instytucji kultury. W przypadku najbardziej niesamodzielnych instytucji (domów i ośrodków kultury oraz bibliotek) udział środków publicznych w przychodach sięga prawie 90%. Silne uzależnienie od sektora publicznego dotyczy właściwie wszystkich podmiotów zinstytucjonalizowanej kultury⁷.

Badania sektora kultury

Rosnącym wydatkom samorządowym na kulturę i rosnącemu uzależnieniu sektora kultury od samorządów towarzyszyło powstawanie badań poświęconych wydatkom jednostek samorządu terytorialnego (JST) na kulturę. Bieżące analizowanie skutków podejmowanych działań było o tyle konieczne, o ile wypracowanie koncepcji polityki kulturalnej w Polsce po 1989 roku trwało długo i odbywało się pod rządami często zmieniających się ministrów⁸.

W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat lat związki między państwem i kulturą ulegały licznym zmianom, które przebiegały pod hasłami prywatyzacji i decentralizacji. W ramach transformacji ustrojowej podjęto szereg decyzji,

4 J. Głowacki, J. Hausner, K. Jakóbk, K. Markiel, A. Mituś, M. Żabiński, *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury*. Raport o stanie kultury, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 2009.

5 Tak udział samorządów w wydatkach publicznych na kulturę podaje Głowacki i in.; wg innych źródeł w tym samym roku udział ten może sięgać nawet 78% (zob. opracowanie GUS „Kultura w 2007 r.”).

6 Dane za: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS, wydatki na kulturę z budżetów powiatów stanowią ułamek ogółu wydatków samorządowych w tym obszarze i od czasu reformy terytorialnej pozostają na poziomie ok. 0,5% tych budżetów.

7 Głowacki i in.; *Finansowanie kultury...*

8 *Kultura a rozwój...*

których konsekwencją było wyłączenie znacznej części sektora kultury spod opieki państwowej, przede wszystkim rynku wydawniczego i muzycznego. Sens i potrzebę prowadzenia badań dotyczących samorządowych wydatków na kulturę w dużej mierze wyznaczał proces decentralizacji w obszarze kultury.

W 1990 roku kultura została wpisana w poczet zadań JST. W 1993 roku w ramach programu pilotażowego reformy administracji publicznej 46 gmin miejskich przejęło instytucje kultury pozostające wcześniej w gestii wojewody. Wreszcie, za sprawą reformy terytorialnej 1 stycznia 1999 roku, organizatorem ogromnej większości instytucji kultury uczyniono JST, które stały się tym samym najważniejszym aktorem kształtującym politykę kulturalną w Polsce.

Choć między 1990 a 2015 można mówić o stałej obecności badań polskiego sektora kultury, niewiele powstało publikacji omawiających samorządowe wydatki na kulturę, które obejmowałyby długi okres obserwacji i dotyczyły całej Polski. Właściwie tylko dwa badania poświęcone są bezpośrednio finansowaniu kultury przez sektor publiczny⁹. Jak pokazuje Rysunek 1, badania ilościowe obejmują od kilku do kilkunastu lat. Obok dogłębnych raportów pojawiają się krótkie omówienia – przyczynki do dalszej refleksji (np. opracowania Obserwatorium Żywej Kultury). Nasilenie badań wiąże się niewątpliwie z Kongresem Kultury Polskiej zorganizowanym w 2009 roku.

Obserwacja wydatków samorządowych na kulturę w początkowym etapie decentralizacji stanowiła wyzwanie dla badaczy ze względu na trudności w dostępie do danych (do 1995 roku) i analizowaniu danych finansowych z okresu bardzo wysokiej inflacji. Autorzy publikacji podejmującej próbę całościowej analizy „kultury w dekadzie przemian”¹⁰ musieli korzystać z dokumentów źródłowych (sprawozdań z wykonania budżetów publicznych) i prowadzić własne ankiety wśród samorządów, posiłkując się powstającą dopiero bazą danych lokalnych GUS.

9 *Kultura polska w dekadzie przemian*, red. T. Kostyrko, M. Czerwiński, Instytut Kultury, Warszawa 1999, rozdziały: D. Ilczuk, A. Wieczorek, *Finansowanie kultury ze środków publicznych*, A. Gontarz, *Kultura w gestii samorządów*, J. Gajewska, A. Wieczorek, *Finansowanie działalności kulturalnej w gminach*; J. Głowacki i in.

10 *Kultura polska...*

Rysunek 1. Badania dotyczące wydatków budżetów samorządów na kulturę w odniesieniu do okresu obejmującego badania na tle dynamiki tych wydatków w latach 1991-2014

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS, wartości w ujęciu realnym [zł] w cenach z roku 2014

Od 1995 roku można mówić o pełnej bazie zagregowanych danych dotyczących wydatków samorządowych na kulturę dostępnych w Banku Danych Lokalnych GUS (współcześnie on-line) i to z tych informacji nieodmiennie korzystają autorzy wszystkich badań, uciekając się tylko czasami do innych źródeł. Korzystając z danych GUS należy pamiętać o uwzględnieniu zmiany działów i części klasyfikacji budżetowej (zob. Tabela 1), która miała wpływ na sposób ujmowania wydatków. Niekiedy sięga się też do informacji o wydatkach zaplanowanych (uchwały budżetowe), co ma zastosowanie zwłaszcza przy próbie uchwycenia znaczenia, jakie jest przypisywane kulturze pośród innych zadań samorządu.

Tabela 1.

Dostępność i źródła danych dla badań ilościowych dotyczących wydatków państwa i samorządów na kulturę.

	1995-2000	2000 – 2014
odpowiednie działy i części klasyfikacji budżetowej	Dział 83 – Kultura i sztuka Część 34 budżetu państwa – dysponentem ministerstwo odpowiedzialne za sprawy kultury	Dział 921 – Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego Część 24 budżetu państwa – dysponentem ministerstwo odpowiedzialne za sprawy kultury
wydatki samorządów	<p>Dostępność danych w Banku Danych Lokalnych GUS: 1989-1994 – brak danych o wydatkach samorządów 1995-1998 – dane wydatków gmin 1999 – dane gmin i województw 2000-2014 – dane gmin, województwa i powiatów</p> <p>Źródła danych wykorzystywane w literaturze: - wydatki budżetów JST dostępne w Banku Danych Lokalnych GUS - uchwały budżetowe JST - badania ankietowe w gminach - sprawozdania o wydatkach samorządów (formularz Rb-28s)</p>	

Więszym problemem jest uzyskanie danych porównawczych dotyczących równoległych wydatków na kulturę z budżetu państwa. We wczesnych badaniach¹¹ jako wydatki budżetu państwa traktuje się wydatki Ministerstwa Kultury i Sztuki (szczególnie w dziale dotyczącym kultury i sztuki) oraz wydatki wojewodów w odpowiednim dziale. Tę metodologię przejął zespół prof. Hausnera w opracowaniu na Kongres Kultury Polskiej¹², zaliczając do wydatków państwa na

11 *Kultura polska...*

12 Głowacki i in.; *Finansowanie kultury...*

kulturę cały budżet pozostający w gestii MKiDN (czyli nie tylko wydatki w dziale 921, ale także m.in. wydatki na administrację publiczną czy oświatę i wychowanie, w tym szkoły artystyczne) oraz wydatki w dziale 921 z innych części budżetu państwa¹³. Z kolei w ukazujących się od 2003 roku opracowaniach Ośrodka Statystyki Kultury GUS wydatki budżetu państwa na kulturę ujmuje się tylko jako wydatki w dziale 921. W efekcie te dwa źródła podają różne informacje o udziale wydatków samorządowych w wydatkach publicznych na kulturę ogółem. W raporcie kongresowym wynik ten jest średnio 10-12 punktów procentowych niższy niż w opracowaniach GUS (np. dla 2007 wydatki samorządowe na kulturę stanowią odpowiednio 68% i 78% wydatków publicznych w tym obszarze).

Opracowane dotychczas badania ujmują wydatki samorządów na kulturę w zróżnicowany sposób. Najczęściej prezentowane są [1] ogółem, [2] w przeliczeniu na 1 mieszkańca lub [3] jako udział wydatków na kulturę w wydatkach samorządu ogółem. Co istotne, w przypadku badań na poziomie poszczególnych samorządów sposób ujmowania danych może zmieniać opinie na temat konkretnych podmiotów (np. w badaniu polityk kulturalnych większych miast lista rankingowa zależy od przyjętej metodologii¹⁴). Problemem niektórych analiz ilościowych jest pomijanie wyrażania danych w wartościach realnych (z uwzględnieniem inflacji). Wnioski wyciągane na podstawie wielkości nominalnych mogą ukazywać fałszywy obraz rzeczywistości, zwłaszcza jeśli wnioskowanie dotyczy długiego okresu.

Analiza wydatków samorządowych na kulturę często stanowi część publikacji poświęconych polityce kulturalnej (lub jej elementom) wybranych JST. Potrzeba podjęcia tego typu badań związana jest z wyzwaniem decentralizacji: niewystarczalnością agregatowych danych statystycznych gromadzonych przez GUS do zarządzania kulturą na poziomie samorządowym. Analiza danych ilościowych (która w żadnej publikacji nie wykracza poza statystykę opisową) przeważnie traktowana jest wówczas jako narzędzie wstępnej diagnozy prawidłowości i problemów charakteryzujących sektor kultury. Towarzyszy jej gromadzenie i analiza danych jakościowych (stosuje się rozmaite metodologie; najczęściej są to badania terenowe, ankiety i wywiady zogniskowane przeprowadzone wśród pracowników samorządów i instytucji kultury, czasem także wśród odbiorców kultury), na podstawie których wnioskuje się na temat zagadnień znajdujących się w centrum zainteresowania poszczególnych opracowań.

Inwestycje i kryzysy gospodarcze w kulturze

— Badania wydatków budżetów samorządów na kulturę stają się coraz ważniejsze, w miarę jak kultura samorządowa wkracza w przysłowiowe, ale też przeklinalne „ciekawe czasy”. Wszystko wskazuje na to, że najbliższe lata będą okresem poważnych wyzwań związanych z wykorzystaniem potencjału rozwiniętej infrastruktury kultury, by służyła rozwojowi społecznemu, przy wykorzystaniu zmniejszających się środków finansowych.

13 Analizowane wartości nie są jednak prostą sumą tych dwóch elementów.

14 Zob. *Miejskie polityki kulturalne*.

Choć koszty reformy terytorialnej z 1999 roku zostały niedoszacowane, a sektor kultury nie był na nią zawczasu przygotowany¹⁵, ilość środków przeznaczanych na finansowanie kultury w kolejnych latach przez większość okresu dwudziestopięcioletnia kultury samorządowej w potransformacyjnej Polsce konsekwentnie rosła ze średnim tempem wzrostu realnego na poziomie ponad 5% rocznie (zob. wykresy na Rysunkach 1 i 2). Największy i najbardziej stabilny wzrost dotyczył wydatków gmin. Podobna dynamika dotyczy wydatków wojewódzkich¹⁶. Największe zróżnicowanie (ponad 30%), spadki i wzrosty wydatków na kulturę dotyczą powiatów, mają one jednak nikły udział w finansowaniu kultury¹⁷.

Okres funkcjonowania zinstytucjonalizowanej kultury w Polsce w sytuacji rosnącej zależności od sektora samorządowego charakteryzuje obecność dwóch czynników silnie wpływających na możliwość rozwoju i kierunek podejmowanych działań: kryzysów gospodarczych i dostępności środków zewnętrznych, w szczególności funduszy unijnych (zob. Rysunek 2). Pierwszy okres stagnacji (2001-2003) wstrzymał co prawda inwestycje, nie doprowadził jednak do znaczącej redukcji wydatków bieżących w kulturze. W tym czasie Polska korzystała już z pomocy przedakcesyjnej z Unii Europejskiej. Prawdziwy dopływ środków unijnych nastąpił jednak po przystąpieniu do UE. Lata 2004-2013 to okres realizowania programów narodowej strategii rozwoju kultury i znaczących inwestycji w kulturę (zwłaszcza infrastrukturę kultury) finansowanych w dużej mierze ze środków pozyskiwanych z Unii Europejskiej, mechanizmu finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Nastąpiła wówczas koncentracja działań w województwach, motywowana traktowaniem kultury jako długoterminowej inwestycji ekonomicznej. Ostatni kryzys gospodarczy rozpoczął się rok po wejściu w nową perspektywę budżetową UE. Do tego momentu przez cały okres 2004-2008 szybko rosły zarówno bieżące, jak i majątkowe wydatki na kulturę z budżetów samorządów – w samym 2006 roku zarówno gminy, jak i województwa odnotowały ponad dwudziestoprocentowy wzrost wydatków w tym obszarze. Być może odrabialiśmy stratę z początku transformacji ustrojowej, kiedy to ogólna niechęć do samej koncepcji państwowej polityki kulturalnej skłaniała decydentów do „odpaństwowienia” kultury, co przełożyło się w początkowych latach nowej Polski na zmniejszenie finansowania jej ze źródeł publicznych¹⁸. Wraz z ogólnym wzrostem wydatków na kulturę rósł udział wydatków majątkowych w wydatkach samorządów w tym obszarze ogółem – w 2006 roku przekroczył 20%. W czasie kryzysu wydatki majątkowe gmin zdecydowanie rosły, podczas gdy bieżące pozostawały na niemal niezmiennym poziomie. Mimo kryzysu kontynuowano więc inwestycje. Dopiero od 2010 roku obserwuje się spadek wydatków samorządowych na kulturę (w ujęciu realnym) – zarówno bieżących, jak i majątkowych.

Zorganizowany w 2009 roku Kongres Kultury Polskiej stworzył okazję do refleksji nad funkcjonowaniem i znaczeniem sektora kultury w Polsce, pozwolił

15 Zob. *Kultura a rozwój*.

16 Środki wydawane przez samorządy wojewódzkie na kulturę rosły w wartościach bezwzględnych, mimo że ich udział w budżetach województw spadał.

17 Dane za lata 1995-2013, opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

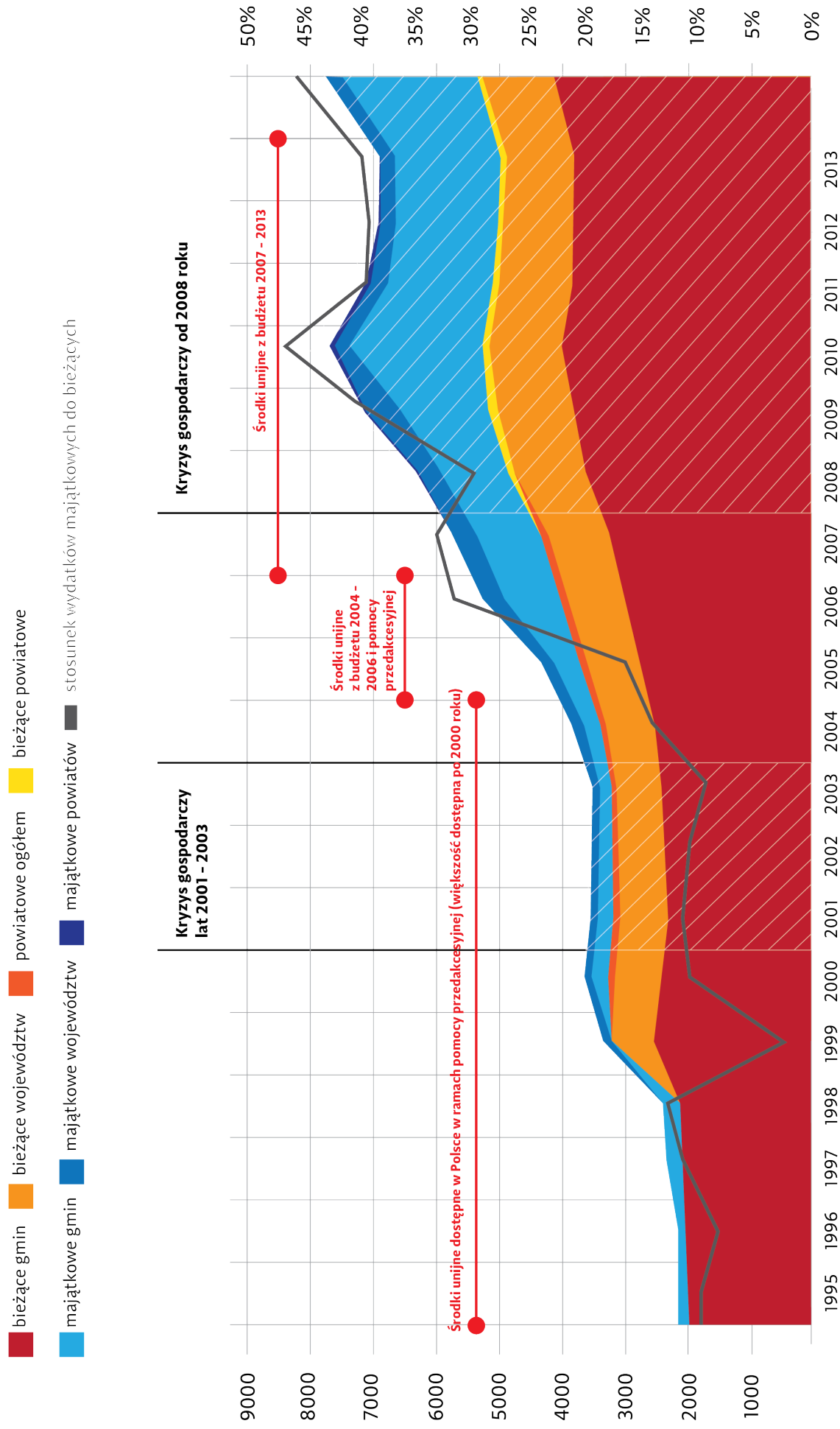
18 Por. *Kultura a rozwój*.

na zidentyfikowanie wielu problemów napotykanych przez instytucje kultury oraz sformułowanie stojących przed nimi wyzwań. Najpilniejszym z nich był ówczesny kryzys gospodarczy, którego widmo już w okresie bezpośrednio poprzedzającym KKP zaciążyło nad Polską. Przygotowany wówczas raport *Kryzys w kulturze. Kultura w kryzysie*¹⁹ miał na celu ukazanie niedostosowania instytucji kultury do działalności w warunkach rynkowych i wskazanie sposobów jej usprawnienia. Autorzy nawoływali w nim do przeprowadzenia koniecznych zmian właśnie w okresie kryzysu, aby w większym stopniu wykorzystać ożywienie gospodarcze, które miało po nim nastąpić. Wskazywano między innymi na nadmierną etatyzację sektora kultury. Dane z ostatnich lat pokazują, że zatrudnienie w prywatnej części sektora zostało silnie zredukowane, podczas gdy w części publicznej utrzymywało się na niemal niezmiennym poziomie²⁰. Oznacza to, że publiczny sektor kultury wciąż pozostaje zdecydowanie bardziej sztywny pod względem możliwości kształtowania zatrudnienia niż sektor prywatny. Koszty stałe związane z zatrudnieniem nie zmieniły się zatem, mimo że środki na kulturę powoli się zmniejszały. Powstają pytania: czy wysoki poziom zatrudnienia nie jest pochodną samych inwestycji – rozbudowy organizacyjnej instytucji?, czy w związku z możliwymi ograniczeniami finansowymi w najbliższych latach będziemy obserwowali zmniejszenie zatrudnienia, czy też zmniejszaniem środków na bieżącą działalność kulturalną?

19 M. Buczek, J. Głowacki, M. Gronicki, J. Hausner, K. Markiel, J. Purchla, J. Szeliga-Sanetra, A. Wąsowska-Pawlik, B. Worek, *Kultura w kryzysie czy kryzys w kulturze*, Kraków 2009.

20 Dane za: Bank Danych Lokalnych GUS.

Rysunek 2. Wydatki na kulturę z budżetów samorządów w podziale na bieżące i majątkowe na tle kryzysów gospodarczych i dostępności środków unijnych przed i po akcesji do Unii Europejskiej*

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS, wartości w ujęciu realnym [zł] wyrażone w cenach z 2014 roku.
 * dane o wydatkach na kulturę z budżetów powiatów w podziale na bieżące i majątkowe są dostępne dopiero do 2008 roku, wydatki powiatów za lata 2000-2008 podano ogółem (bieżące i majątkowe łącznie)

Inwestycje przeprowadzone mimo kryzysu gospodarczego na pewno poprawiły stan infrastruktury kulturalnej w Polsce. Nowe budynki i instytucje wymagają jednak utrzymania, ich eksploatacja generować będzie koszty. Stopień wykorzystania związanego z nimi potencjału zależy więc w dużej mierze od strategii finansowej, którą przyjmą odpowiedzialne za nie instytucje, przede wszystkim samorządy. W czasie kryzysu samorządom i instytucjom kultury łatwiej było ograniczyć wydatki bieżące w odpowiedzi na zmniejszenie środków do dyspozycji niż przerwać inwestycje czy rezygnować z funduszy „zakontraktowanych” w umowach na początku minionej unijnej perspektywy budżetowej (na taki mechanizm wskazywali np. autorzy publikacji *Miejskie polityki kulturalne*). Czy teraz, po zakończeniu okresu inwestycji i w sytuacji zachowania wzrostu wydatków z budżetów samorządów, wystarczy środków, by przygotowane obiekty wypełnić kulturą? Jaka będzie dynamika relacji między wydatkami bieżącymi i majątkowymi w kolejnych latach? To pytania, które stawiają autorzy badań i opracowań, pozostawiając je póki co, bez odpowiedzi.

Warto zacząć zastanawiać się nad efektami ekspansywnej polityki inwestycyjnej, która charakteryzowała ostatnie lata działalności sektora kultury w Polsce, zwłaszcza że, jak pokazują badania²¹, wzmożonym inwestycjom kulturalnym zaczęła towarzyszyć świadomość roli kultury jako czynnika zmiany społeczno-gospodarczej. Jak rozwój lokalnych instytucji kultury zmienia życie lokalnych społeczności? Czy można uchwycić ich społeczno-gospodarcze oddziaływanie? Jak (w jaki sposób i w jakim stopniu) kształtują one lokalny krajobraz kulturalny? Jak wpływają na atrakcyjność konkretnych miejscowości dla ich mieszkańców i dla przyjezdnych?

**Literatura dotycząca
wydatków na
kulturę z budżetów
samorządowych w Polsce**

Badania ogólnopolskie:

1. P. Adamiak, Z. Dworakowska, J. Herbst, J. Przewłocka, *Współpraca w obszarze kultury – samorządy, publiczne instytucje kultury, organizacje pozarządowe*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2013, rozdział: J. Herbst, *Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na kulturę oraz na organizacje pozarządowe*.
2. M. Buczek, J. Głowacki, M. Gronicki, J. Hausner, K. Markiel, J. Purchla, J. Szeliga-Sanetra, A. Wąsowska-Pawlik, B. Worek, *Kultura w kryzysie czy kryzys w kulturze*, Kraków 2009.
3. B. Fatyga, *Wydatki na kulturę miast wojewódzkich w stosunku do ogółu wydatków gmin i powiatów grodzkich w województwach, w latach 1999-2012*, Fundacja OŻK-SB.
4. B. Fatyga, *Wydatki na kulturę z budżetów gmin i miast na prawach powiatów w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 1999-2012*, Fundacja OŻK-SB.
5. J. Głowacki, J. Hausner, K. Jakóbiak, K. Markiel, A. Mituś, M. Żabiński, *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury. Raport o stanie kultury*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 2008.
6. *Kultura Polska w dekadzie przemian*, red. T. Kostyrko, M. Czerwiński Instytut Kultury, Warszawa 1999, rozdziały: D. Ilczuk, A. Wieczorek, *Finansowanie kultury ze środków publicznych*, A. Gontarz, *Kultura w gestii samorządów*, J. Gajewska, A. Wieczorek, *Finansowanie działalności kulturalnej w gminach*.
7. Raporty Ośrodka Statystyki Kultury GUS za lata 2003-2013, dostęp on-line: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2013-r-,2,11.html>.

Badania dotyczące wybranych poziomów samorządu, lokalne i regionalne:

8. *Miejskie polityki kulturalne. Raport z badań*, Fundacja Res Publica, Warszawa 2013, rozdział A. Celiński, *Finanse w miejskiej kulturze. Analiza budżetowa*.

Badania wyłącznie jakościowe:

9. P. Landsberg, M. Poprawski, P. Kieliszewski, *Kulturalne potencjały i deficyty miast powiatowych*, Fundacja Kultury Polskiej, ROK UAM Poznań-Warszawa 2010.
10. Ł. Krzyżowski, Z. Noworól, W. Kowalik, P. Knaś, *Sceny kulturowe a polityki kulturalne w Małopolsce*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2010.

Podręczniki:

11. *Kultura a rozwój*, J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, 2013, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, rozdział: A. Wąsowska-Pawlik, *Polityka kulturalna Polski 1989-2012*.
12. K. Kietlińska, *Finansowanie kultury: dylematy teorii i praktyki*, Łódź 1995.